

Sufinansirano od strane
Evropske unije

Sufinansirano od strane
Švedske

Sweden
Sverige

PUBLIKACIJA O RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI I UKLJUČIVANJU ŽENA S INVALIDITETOM U PROCESU EVROPSKIH INTEGRACIJA

Podgorica, januar 2023.

Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)**, uz podršku **Reaktor – Istraživanje u akciji (Reactor – Research in Action)** i partnera u okviru projekta *Unapređivanje rodne ravnopravnosti u procesu pridruživanja EU* koji je finansiran od strane **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Ovaj dokument je proizveden uz finansijsku podršku **Evropske Unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost **UMHCG** i ne predstavlja nužno stavove **Evropske unije** i/li **Švedske**.

Sufinansirano od strane
Evropske unije

Sufinansirano od strane
Švedske

Sweden
Sverige

PUBLIKACIJA O RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI I UKLJUČIVANJU ŽENA S INVALIDITETOM U PROCESU EVROPSKIH INTEGRACIJA

Izdavač:

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)

Za izdavača:

Marina Vujačić

Autorka:

Dragana Sokić

Podgorica, januar 2023.

Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)**, uz podršku **Reaktor – Istraživanje u akciji (Reactor – Research in Action)** i partnera u okviru projekta *Unapređivanje rodne ravnopravnosti u procesu pridruživanja EU* koji je finansiran od strane **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Ovaj dokument je proizveden uz finansijsku podršku **Evropske Unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost **UMHCG** i ne predstavlja nužno stavove **Evropske unije** i/li **Švedske**.

Sufinansirano od strane
Evropske unije

Sufinansirano od strane
Švedske

Sweden
Sverige

Sadržaj:

O projektu	4
O Publikaciji.....	5
I POLOŽAJ ŽENA S INVALIDITETOM SA ASPEKTA ISPUNJAVANJA OBAVEZA U PROCESU PRISTUPANJA CRNE GORE EVROPSKOJ UNIJI	6
1. Crna Gora i pristupni pregovori	6
1.1. Institucionalni okvir u pristupnim pregovorima	8
II PRAVNI ASPEKT – OBLAST RODNA RAVNOPRAVNOST	9
III PRAVNI ASPEKT – OBLAST EVROPSKE INTEGRACIJE	10
ZAKLJUČCI:	12
PREPORUKE:	13

Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)**, uz podršku **Reaktor – Istraživanje u akciji (Reactor – Research in Action)** i partnera u okviru projekta *Unapređivanje rodne ravnopravnosti u procesu pridruživanja EU* koji je finansiran od strane **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Ovaj dokument je proizveden uz finansijsku podršku **Evropske Unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost **UMHCG** i ne predstavlja nužno stavove **Evropske unije** i/li **Švedske**.

Sufinansirano od strane
Evropske unije

Sufinansirano od strane
Švedske

O projektu

Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)** realizuje se s ciljem da doprinese unapređenju kapaciteta organizacija osoba s invaliditetom (OOSI) koje se bave pravima osoba s invaliditetom (OSI) i samih OSI za inkluzivno učešće u procesima EU integracija i participativne demokratije u Crnoj Gori. Planirani specifični ciljevi ovog projekta odnose se na jačanje aktivnosti zagovaranja u oblasti rodne ravnopravnosti i prava OSI, s posebnim fokusom na žene s invaliditetom (ŽSI), u skladu s preporukama EU, unapređenje nivoa znanja i jačanje ŽSI i njihovih predstavnika za aktivno učešće u procesima EU integracija i donošenju odluka i jačanje kapaciteta OOSI za efikasno povezivanje s vlastima, **Delegacijom evropske unije (DEU)**, drugim organizacijama civilnog društva (OCD) u zemlji i regionu, čineći ove aktere svjesnijim rodnih perspektiva i perspektiva koje uključuju invaliditet u procesu pridruživanja EU.

Ovi ciljevi se namjeravaju dostići organizovanjem *Škole o rodnoj ravnopravnosti i evropskim integracijama s posebnim osvrtom na pitanja ŽSI, pružanjem besplatne pravne pomoći za ŽSI (BPP), izradom sažetka studije (policy brief-a) o učešću ŽSI u procesu EU integracija i donošenju odluka, razmjenom iskustava o rodnoj ravnopravnosti i uključivanju ŽSI u EU integracije, kroz organizovanje sastanaka ŽSI s lokalnim i međunarodnim ženskim organizacijama civilnog društva i sastancima ŽSI i regionalnim organizacijama koji se bave pravima ŽSI posredstvom ZOOM aplikacije, kao i medijskom kampanjom koja uključuje izradu publikacije o rodnoj ravnopravnosti ŽSI i uključivanju ŽSI u EU integracije, zatim kampanju na društvenim mrežama i organizaciju jednodnevne završne konferencije o rodnoj ravnopravnosti i učešću ŽSI u procesu pristupanja EU.* Projektom će biti obuhvaćene ŽSI zaposlene u državnim organima (**Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, Ministarstvo finansija i socijalnog staranja i Kancelarija za evropske integracije pri Kabinetu premijera**) zatim OOSI, OSI koje se takođe bave ili žele da se bave ljudskim pravima ŽSI, organizacije civilnog društva (OCD) i mediji. Osim toga, projektom će biti obuhvaćene sve OSI, posebno djevojčice i ŽSI, porodice OSI, ostale institucije, posebno **Skupština**, država, mediji i društvo u cjelini.

Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* sprovodi se uz podršku **Reaktor – Istraživanje u akciji (Reactor – Research in Action)** i partnera u okviru projekta *Unapređivanje rodne ravnopravnosti u procesu pridruživanja EU* koji je finansiran od strane **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju (Sida)**.

Sadržaj *Publikacije* je isključiva odgovornost **UMHCG** i ne predstavlja nužno stavove **Evropske unije** i/li **Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju**.

Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)**, uz podršku **Reaktor – Istraživanje u akciji (Reactor – Research in Action)** i partnera u okviru projekta *Unapređivanje rodne ravnopravnosti u procesu pridruživanja EU* koji je finansiran od strane **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Ovaj dokument je proizveden uz finansijsku podršku **Evropske Unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost **UMHCG** i ne predstavlja nužno stavove **Evropske unije** i/li **Švedske**.

Sufinansirano od strane
Evropske unije

Sufinansirano od strane
Švedske

O Publikaciji

Publikacija o rodnoj ravnopravnosti i uključivanju žena s invaliditetom u procesu evropskih integracija sadrži osnovne koncepte, pojmove o rodnoj ravnopravnosti i procesima uključivanja žena s invaliditetom u procesu evropskih integracija (**EU** integracija), zatim, uključuje politike, prakse, iskustva i preporuke za unaprjeđenje trenutnog stanja i položaja žena s invaliditetom (ŽSI) u društvu. Nastala je kao rezultat razmjene iskustava nacionalnih organizacija civilnog društva, institucija sistema, kao i regionalnih i međunarodnih organizacija na temu rodne ravnopravnosti i uključivanja ŽSI u procesu **EU** integracija. U tom smislu, održani su sastanci žena s invaliditetom sa lokalnim i nacionalnim ženskim organizacijama civilnog društva, kao i sastanci sa regionalnim i međunarodnim organizacijama koje se bave pravima žena s invaliditetom, a sve s ciljem povezivanja većeg broja žena s invaliditetom i organizacija koje djeluju u oblasti rodne ravnopravnosti iz različitih zemalja.

Imajući u vidu da brojne politike u različitim sektorima, uključujući i politiku invaliditeta nisu adekvatno rodno inkluzivne, i da dodatni izazov predstavljaju sektorske politike koje se ne bave, a trebale bi se baviti, i/li se ne bave u dovoljnoj mjeri, pitanjima ŽSI *Publikacija* sadrži i osvrt na strateške dokumente koji su na snazi i/li koji tek trebaju biti usvojeni, a sve u cilju preduzimanja mjera za podsticanje uključivanja ŽSI u svim važnim društvenim procesima, uključujući i procese evropskih integracija. Takođe, sadrži i informacije o trenutnom učešću ŽSI u donošenju odluka i **EU** integracijama, prema dostupnim podacima, politikama i akcionim planovima u oblasti rodne ravnopravnosti, invaliditeta i *Poglavlja 19* i *Poglavlja 23*. Obuhvata zaključke i preporuke kako uključiti rodnu perspektivu i perspektivu invaliditeta u procesu pristupanja **Evropskoj uniji (EU)**, a sve u cilju zagovaranja kreiranja politika i drugih mjera, uključujući pripremu akcionih planova za implementaciju nove metodologije pregovora o pristupanju **EU**.

Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)**, uz podršku **Reaktor – Istraživanje u akciji (Reactor – Research in Action)** i partnera u okviru projekta *Unapređivanje rodne ravnopravnosti u procesu pridruživanja EU* koji je finansiran od strane **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Ovaj dokument je proizveden uz finansijsku podršku **Evropske Unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost **UMHCG** i ne predstavlja nužno stavove **Evropske unije** i/li **Švedske**.

Sufinansirano od strane
Evropske unije

Sufinansirano od strane
Švedske

I POLOŽAJ ŽENA S INVALIDITETOM SA ASPEKTA ISPUNJAVANJA OBAVEZA U PROCESU PRISTUPANJA CRNE GORE EVROPSKOJ UNIJI

1. Crna Gora i pristupni pregovori

Proces pridruživanja, a zatim pristupanja **Evropskoj uniji**, u najširem smislu riječi, definisan je kao ispunjavanje tzv. kriterijuma iz Kopenhagena, utvrđenih još 1993. koji obuhvataju grupu tzv. *političkih* (stabilnost demokratskih institucija, vladavinu prava, poštovanje ljudskih prava i zaštitu manjina), *ekonomskih* (postojanje funkcionalne tržišne privrede i sposobnost suočavanja s konkurentskim pritiskom i tržištem **EU**) i *pravni kriterijuma pristupanja* (sposobnost preuzimanja obaveza koje proističu iz članstva, uključujući ciljeve ekonomske i monetarne unije).

Uslov za članstvo u **EU** propisan je **članom 49 Ugovora o EU**, u kojem se navodi da „svaka evropska država koja poštuje načela navedena u **članu 2**, može da zatraži da postane članica Unije”. A u toj odredbi navodi se da se „Unija zasniva na načelima slobode, demokratije, poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda i na vladavini prava, načelima koja su zajednička svim državama članicama”.

Crna Gora je podnijela zahtjev za članstvo u **Evropskoj uniji**, 15. decembra 2008, u Parizu, da bi poslije složenog dvogodišnjeg procesa pregovora sa **Evropskom komisijom** ostvarila status zemlje kandidata za članstvo u **Evropskoj uniji** 17. decembra 2010.¹ Pregovori **Crne Gore** o pristupanju **EU** počeli su 29. juna 2012. u skladu sa novim pristupom **Evropske unije** koji stavlja težište na vladavinu prava. To podrazumijeva otvaranje i zatvaranje pregovora sa dva ključna poglavlja – *Poglavlje 23* (Pravosuđe i temeljna prava) i *Poglavlje 24* (Pravda, sloboda i bezbjednost) što je drugačija metodologija pristupa u odnosu na raniji period, a podrazumijeva uslov ključnog napretka u ovim poglavljima kako bi se sva ostala poglavlja mogla otvoriti, a nakon toga i zatvoriti.² Navedeno znači da se obaveze u okviru ova dva poglavlja sprovode na osnovu početnih mjerila, a zatim nakon njihovog ispunjavanja na osnovu privremenih mjerila i na kraju, kada ova mjerila budu ispunjena, na osnovu završnih mjerila, za razliku od ostalih pregovaračkih poglavlja gdje postoje početna i završna mjerila, ali ne i privremena mjerila. Radi unaprjeđenja procesa pristupanja **EU** je 5. februara 2020. usvojila novu metodologiju pristupanja pod nazivom „Unaprjeđenje procesa pristupanja – kredibilna perspektiva **EU** za Zapadni Balkan”.³ **Evropska komisija** je 9. marta 2021. usvojila dokument kojim se nova metodologija primenjuje na **Crnu Goru**.⁴

Ova metodologija je izmijenila način praćenja uspješnosti **Crne Gore** u procesu pristupanja

¹ Vidjeti: Prof.dr. **Gordana Đurović** „Evropska Unija i Crna Gora: proces pristupanja”, izdavač **EU Infocentar Podgorica**, 2017, strana 75 i 76. Dostupno na linku: <https://bit.ly/3NF04RJ>.

² Vidjeti: „Prvih sedam godina crnogorskih pregovora sa **EU**”, izdavač Centar za građansko obrazovanje (**CGO**), Podgorica 2020. strana 3. Dostupno na linku: <https://bit.ly/3OXi4rn>.

³ Dostupno na linku: <https://bit.ly/3OG7WDB>.

⁴ Dostupno na linku: <https://bit.ly/3OzVrtk>.

Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)**, uz podršku **Reaktor – Istraživanje u akciji (Reactor – Research in Action)** i partnera u okviru projekta *Unaprjeđivanje rodne ravnopravnosti u procesu pridruživanja EU* koji je finansiran od strane **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Ovaj dokument je proizveden uz finansijsku podršku **Evropske Unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost **UMHCG** i ne predstavlja nužno stavove **Evropske unije** i/li **Švedske**.

Sufinansirano od strane
Evropske unije

Sufinansirano od strane
Švedske

EU, tako da se radi dinamičnijeg procesa i ubrzanja reformi koje zemlje kandidati treba da sprovedu, pregovaračka poglavlja organizuju po tematskim klasterima.

Pregovaračka poglavlja su podeljena u šest klastera:

1. Osnove;
2. Unutrašnje tržište;
3. Konkurentnost i inkluzivni rast;
4. Zelena agenda i održiva povezanost;
5. Resursi, poljoprivreda i kohezija;
6. Spoljni odnosi.

Ranjive grupe (uključujući i osobe s invaliditetom) imaju svoje mjesto u okviru prvog klastera (*Poglavlje 23* - Pravosuđe i osnovna prava) i trećeg klastera (*Poglavlje 19* - Socijalna politika i zapošljavanje), a prožimaju se i kroz ostale klustere.⁵

Od 2011, u susret pristupnim pregovorima sa **Crnom Gorom**, novi preduslov za države Zapadnog Balkana preciziran je na način da pristupni pregovori počinju sa *poglavljima 23 i 24*.

Komunikaciona strategija važan je segment sveukupnog procesa evropskih integracija zemlje. Prva *Komunikaciona strategija o informisanju javnosti o procesu pridruživanja Crne Gore Evropskoj uniji* usvojena je septembra 2004. Predstavljala je prvi strateški dokument u oblasti komuniciranja procesa evropskih integracija prema različitim subjektima crnogorskog društva. Definisala je osnovne ciljeve i način informisanja javnosti o procesu evropskih integracija u **Crnoj Gori**.⁶

Druga *Komunikaciona strategija za informisanje javnosti o Evropskoj uniji i pripremama Crne Gore za članstvo za period 2010. – 2014.* usvojena je u susret Mišljenju **Evropske komisije** i kandidaturi, što je predstavljalo svakako novu fazu procesa integracija, koja je zahtijevala i novi komunikacioni okvir. Glavni cilj ove *Komunikacione strategije* bio je podizanje svijesti u domaćoj javnosti o svim aspektima procesa pristupanja **Evropskoj uniji**, bolje razumijevanje prava i odgovornosti koje proizilaze iz članstva, podizanje nivoa stručnih znanja kod javnih i privatnih organizacija i institucija, kao i informisanje inostrane javnosti o napretku koji **Crna Gora** ostvaruje u usvajanju evropskih standarda i vrijednosti. *Komunikacionom strategijom* definišu se i ciljne grupe, nivoi komunikacije, komunikacioni kanali i forme, kao i ključni domaći i međunarodni partneri **Vlade** u promovisanju procesa evropskih integracija **Crne Gore**.

Marta 2014. usvojena je treća crnogorska *Komunikaciona strategija* koja prati aktuelnu fazu procesa evropskih integracija **Crne Gore** - *Strategija informisanja javnosti o pristupanju Crne Gore EU 2014-2018*. Opšti cilj ove *Strategije* jeste bio je da doprinese boljem razumijevanju procesa evropskih integracija god građana i obezbijedi podršku procesu pristupanja **Crne Gore Uniji**.⁷ Ciljne grupe u *komunikacionoj strategiji* su, između ostalog, i **grupe osjetljive na promjene: žene, osobe s invaliditetom**.

⁵ Ibid.

⁶ Đurović G: Evropska unija i Crna Gora: Proces pristupanja, EU Info centar, Podgorica 2017, str.108.

⁷ Ibid, str.108.

Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)**, uz podršku **Reaktor – Istraživanje u akciji (Reactor – Research in Action)** i partnera u okviru projekta *Unapređivanje rodne ravnopravnosti u procesu pridruživanja EU* koji je finansiran od strane **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Ovaj dokument je proizveden uz finansijsku podršku **Evropske Unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost **UMHCG** i ne predstavlja nužno stavove **Evropske unije** i/li **Švedske**.

Sufinansirano od strane
Evropske unije

Sufinansirano od strane
Švedske

1.1. Institucionalni okvir u pristupnim pregovorima

Kada je u pitanju uloga **Skupštine** u pristupnim pregovorima, od otvaranja pregovora **Crne Gore** sa **Evropskom unijom**, 29. juna 2012, **Skupština** ima ulogu u evropskim integracijama **Crne Gore** kroz jačanje parlamentarnog nadzora nad ovim procesom. Konkretno, **Odbor za evropske integracije** predstavlja ključno skupštinsko tijelo u praćenju pregovora sa **EU**. U skladu s *Poslovníkom Skupštine Crne Gore*, **Odbor** ima nadležnosti da: prati pregovore o pristupanju **Crne Gore Evropskoj uniji**, nadgleda i ocjenjuje tok pregovora i daje mišljenja i smjernice, u ime **Skupštine**, o pripremljenim pregovaračkim pozicijama, razmatra informacije o pregovaračkom procesu i razmatra i daje mišljenja o pitanjima koja se otvaraju tokom pregovora, kao i da razmatra i ocjenjuje djelovanje pregovaračkog tima. **Skupština** je donijela nekoliko političkih akata bitnih za sam proces pristupanja **Crne Gore EU**: *Deklaraciju o pridruživanju Evropskoj uniji („Sl. list RCG”, br. 36/2005)*; *Rezoluciju o ispunjavanju obaveza Crne Gore u okviru Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanja („Sl. list Crne Gore”, br. 2/2008)*; *Rezoluciju o neophodnosti ubrzanja procesa integracije Crne Gore u evropske i evroatlantske strukture („Sl. list Crne Gore”, br. 60/2008)*, *Rezoluciju o načinu, kvalitetu i dinamici procesa integracija Crne Gore u Evropsku uniju („Sl. list Crne Gore”, br. 1/2014)*.

Dalje, **Ministarstvo evropskih poslova** koordinira obavezama koje proizilaze iz dinamičnog procesa pregovora o pristupanju **Crne Gore Evropskoj uniji**. Proces evropskih integracija ima, pored **Vlade**, ima još svoja dva važna kanala komunikacija i promocije procesa. Jedan je **Delegacija EU u Crnoj Gori**, a drugi su aktivne **nevladine organizacije** u ovoj oblasti koje kroz različite projekte doprinose realizaciji komunikacione strategije (informišu, edukuju, promovišu, javno zastupaju i mobilišu druge ciljane grupe da se aktivno uključe u proces evropskih integracija).

Delegacija Evropske unije u Crnoj Gori, između ostalog, nadležna je za analiziranje i izvještavanje o političkom, ekonomskom i privrednom razvoju, promovisanje reformi, kao i za sprovođenje i upravljanje portfoliom evropske finansijske pomoći, kao i za unaprjeđenje vidljivosti i komunikacije **Evropske unije u Crnoj Gori**.

Da bi *komunikaciona strategija* bila što uspješnija, **Delegacija EU u Crnoj Gori** osnovala je 25. marta 2014. crnogorski **EU info-centar**, mjesto gdje građani/ke mogu dobiti informacije o onom što donosi proces evropskih integracija i o samoj **Evropskoj uniji** i njenim vrijednostima.⁸

⁸ Ibid, str. 111.

Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)**, uz podršku **Reaktor – Istraživanje u akciji (Reactor – Research in Action)** i partnera u okviru projekta *Unapređivanje rodne ravnopravnosti u procesu pridruživanja EU* koji je finansiran od strane **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Ovaj dokument je proizveden uz finansijsku podršku **Evropske Unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost **UMHCG** i ne predstavlja nužno stavove **Evropske unije** i/li **Švedske**.

Sufinansirano od strane
Evropske unije

Sufinansirano od strane
Švedske

II PRAVNI ASPEKT – OBLAST RODNA RAVNOPRAVNOST

Usvajanjem *Ustava, Zakona o rodnoj ravnopravnosti* i *Zakona o zaštitniku ljudskih prava* 2007, kao i *Zakona o zabrani diskriminacije* 2011, **Crna Gora** je uspostavila zakonodavni okvir za sprovođenje rodne ravnopravnosti i stvorila osnov za promociju i zaštitu ženskih ljudskih prava i ljudskih prava osoba drugačijih polnih i rodni identiteta. Ratifikacijom brojnih međunarodnih ugovora i konvencija, država se obavezala da će sprovođiti međunarodne standarde u ovoj oblasti i raditi na poboljšanju uslova za ravnopravno učešće muškaraca, žena i osoba drugačijeg polnog i rodni identiteta u svim sferama života.

Praksa pokazuje da, i pored postojanja zakonskih normi, institucije sistema još uvijek nisu u stanju da pruže efikasnu i efektivnu zaštitu od diskriminacije osoba s invaliditetom, uključujući i žene s invaliditetom i osobe drugačijih polnih i rodni identiteta, a naročito onima, koji pripadaju osjetljivim društvenim grupama (Romkinje i Egipćanke, starije osobe i osobe koje žive u udaljenim ruralnim područjima **Crne Gore**). Kao posljedica toga, dio populacije **Crne Gore** ostaje van društvenih i privrednih tokova, što usporava njen put ka demokratizaciji i članstvu u **EU** i umanjuje šanse za postizanje održivog razvoja⁹.

Ciljevi održivog razvoja (SDG), takođe, poznati kao *Globalni ciljevi*, usvojile su **Ujedinjene nacije** 2015, kao univerzalni poziv na akciju za okončanje siromaštva, zaštitu planete i obezbjeđivanje da do 2030. svi ljudi uživaju u miru i prosperitetu. Svih **17** Ciljeva je integrisano - oni priznaju da će djelovanje u jednoj oblasti uticati na rezultate u drugim oblastima, i da razvoj mora uravnotežiti društvenu, ekonomsku i ekološku održivost.

Zemlje su se obavezale da daju prioritet napretku za one koji su najviše izostavljeni. Ciljevi održivog razvoja su dizajnirani kako bi okončalo i siromaštvo, glad, sidu i diskriminaciju žena i devojčica.

Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, iako, prepoznaje neke oblike diskriminacije u većini oblasti života osoba s invaliditetom, ne prepoznaje diskriminaciju nad ženama s invaliditetom, kao posebnu oblast, niti oblast nasilja nad djevojčicama i ženama s invaliditetom, dok u oblasti porodičnih odnosa i braka prepoznaje samo jedan oblik diskriminacije nad djecom s invaliditetom, ali ne i diskriminaciju kojoj su izložene odrasle OSI prilikom zasnivanja braka i porodičnih odnosa.¹⁰

Ovaj *Zakon* u okviru člana 17 zabranjuje diskriminaciju u oblasti samostalnog života i života u zajednici, međutim, prepoznaje mali broj oblika i područja diskriminacije, pozivajući se na odredbe u propisima kojima se uređuje socijalna i dječja zaštita, iako je *Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti* neophodno uskladiti s *Konvencijom UN o pravima osoba s invaliditetom (Konvencija)*, a što je bila i preporuka **Skupštine Crne Gore** data prilikom usvajanja *Zakona o zabrani diskriminacije lica s invaliditetom* u julu 2015. *Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti* među

⁹ **Održivi razvoj** jeste razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjice, a da ne dovodi u pitanje sposobnost budućih generacija da zadovolje vlastite potrebe" Izvor: **United Nations, Report of the World Commission on Environment and Development**, General assembly resolution, 42/187, 11 December 1987. Retrieved: 2007-04-12.

¹⁰ Izvor: **Marina Vujačić**, aktivistkinja za ljudska prava.

Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)**, uz podršku **Reaktor – Istraživanje u akciji (Reactor – Research in Action)** i partnera u okviru projekta *Unapređivanje rodne ravnopravnosti u procesu pridruživanja EU* koji je finansiran od strane **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Ovaj dokument je proizveden uz finansijsku podršku **Evropske Unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost **UMHCG** i ne predstavlja nužno stavove **Evropske unije** i/li **Švedske**.

Sufinansirano od strane
Evropske unije

Sufinansirano od strane
Švedske

pravima koje garantuje osobama s invaliditetom propisuje prava na materijalna davanja i prava na usluge socijalne i dječje zaštite. Iako među uslugama socijalne i dječje zaštite prepoznaje i usluge za život u zajednici, ne postoje usluge garantovane posebno ženama s invaliditetom niti se među uslugama koje su prepoznate mogu jasno prepoznati one koje su namijenjene ženama s invaliditetom, posebno žrtvama rodnozasnovanog, partnerskog i porodičnog nasilja.

Strategija za zaštitu od diskriminacije lica sa invaliditetom i promociju jednakosti, takođe, definiše ograničen broj mjera za žene s invaliditetom, iako je prvi dokument u **Crnoj Gori** koji direktno tretira pitanja žena s invaliditetom u okviru posebnog člana. Dodatno, ova *Strategija* ne prepoznaje ni oblast nasilja, zlostavljanje, zanemarivanja i drugih oblika nečovječnog i nehumanog postupanja, kako to čini Konvencija.¹¹

III PRAVNI ASPEKT – OBLAST EVROPSKE INTEGRACIJE

Prema posljednjem *Izveštaju Evropske komisije o stanju u zemlji za Crnu Goru* iz oktobra 2022, u oblasti temeljnih prava, konstatuje se da **Crna Gora** u velikoj mjeri ima zakonodavni i institucionalni okvir i da je ostvarila određeni napredak u ispunjavanju obaveza predviđenih u međunarodnim instrumentima i zakonodavstvu za zaštitu ljudskih prava. Međutim, ostaju izazovi u djelotvornoj implementaciji regulative u ovoj oblasti. Vulnerabilne grupe, uključujući osobe s invaliditetom, Rome i Egipćane, LGBTQ osobe, i dalje su u velikom obimu izložene diskriminaciji, govoru mržnje i zločinima iz mržnje. Nadalje se navodi da je povećan broj femocida, mizoginije, rodnozasnovanog nasilja i nasilja nad djecom koji predstavljaju razloge za ozbiljnu zabrinutost. Dodatni naponi su potrebni kada je u pitanju pristup pravdi, odnosno ostvarivanje prava u upravnim i sudskim postupcima, posebno za ugrožene grupe. Državi se preporučuje da unaprijedi međusektorsku saradnju kako bi se obezbijedila bolja zaštita od svih oblika diskriminacije, bolji pristup pravdi, puno uživanje procesnih prava, i besplatna pravna pomoć za žrtve kršenja ljudskih prava i zločina, posebno za djecu, žene, pripadnike manjina i osobe s invaliditetom. U *Izveštaju* se navodi da ni dalje nije donesena odluka o formiranju **Savjeta za prava osoba s invaliditetom**, kao **Vladinog tijela**, dok nedostaju određeni strateški dokumenti kao što su *Strategija za deinstitucionalizaciju* i *Strategija za zaštitu djece s invaliditetom*. Nacionalno zakonodavstvo još uvijek nije usklađeno sa Konvencijom UN o pravima osoba s invaliditetom, uključujući i definicije zasnovane na modelu pristupa invaliditeta zasnovanoh na ljudskim pravima. Ograničen napredak je postignut u oblasti pristupačnosti javnih objekata za OSI, dok država još uvijek nije usvojila novi *Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji zapošljavanju lica sa invaliditetom*.

U politici i dalje dominiraju muškarci i primjetno je da raste verbalno zlostavljanje žena u političkom životu, posebno u javnoj sferi, a posebno prema mlađim političarima/kama. Žene se i dalje suočavaju sa poteškoćama prilikom traženja nasljedstva i imovinskih prava u postupku razvoda braka. Žene su, takođe, nedovoljno zastupljene u političkom i ekonomskom donošenju odluka.

¹¹ Ibid.

Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)**, uz podršku **Reaktor – Istraživanje u akciji (Reactor – Research in Action)** i partnera u okviru projekta *Unapređivanje rodne ravnopravnosti u procesu pridruživanja EU* koji je finansiran od strane **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Ovaj dokument je proizveden uz finansijsku podršku **Evropske Unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost **UMHCG** i ne predstavlja nužno stavove **Evropske unije** i/li **Švedske**.

Sufinansirano od strane
Evropske unije

Sufinansirano od strane
Švedske

Pravna tekovina **Evropske unije** u oblasti socijalne politike i zapošljavanja (*Poglavlje 19*)¹² tiče se područjaradnog prava, zaštite i zdravlja na radu, jednakog tretiranja muškaraca i žena po pitanjima zapošljavanja, socijalne zaštite, socijalne inkluzije, politike zapošljavanja i socijalnog dijaloga. Osim toga, postoje posebna obavezujuća pravila za sve države članice **Evropske unije** u odnosu na zabranu diskriminacije po osnovu rasne i etničke pripadnosti, religije i vjere, **invalidnosti**, starosne dobi i seksualne orijentacije. Najbitniji ciljevi socijalne politike **Evropske unije** jesu postizanje jedinstvenog i pravednog pristupa osnovnim socijalnim uslugama, unapređenje sistema socijalne zaštite, visok obrazovni stepen radne snage, visoka stopa zaposlenosti uz posebnu brigu za grupe koje su manje prisutne na tržištu rada, postizanje sigurnih i održivih prihoda, kao i dostojnih uslova rada za žene i muškarce. Podoblasti u okviru *Poglavlja 19* su: 1) Radno pravo, 2) Zaštita i zdravlje na radu, 3) Socijalni dijalog, 4) Politika zapošljavanja, 5) Evropski socijalni fond, 6) Socijalna inkluzija i zaštita, 7) Deinstitutionalizacija, 8) **Zabrana diskriminacije u zapošljavanju i socijalnoj politici** i 9) **Ravnopravnost između žena i muškaraca u zapošljavanju i socijalnoj politici**.

Među ključnim zakonima čije je usvajanje planirano u 2023, na osnovu *Programa pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji*, navode se *Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditeta* i *Zakon o jedinstvenom tijelu vještačenja*, dok je među strategijama najvažnija *Strategija deinstitutionalizacije* od 2022. do 2026, sa *Akcionim planom za sprovođenje Strategije*, za 2023. Usvajanje ovog dokumenta planirano je u 2023, iako je vremenski okvir njegovog sprovođenja predviđen od 2022. **Crna Gora** navedenu *Strategiju* priprema tek nakon četiri godine od dobijenih Zaključnih razmatranja **Komiteta UN o pravima osoba s invaliditetom** o sprovođenju *Konvencije*.

Pravna tekovina **Evropske unije** u oblasti pravosuđa i temeljnih prava (*Poglavlje 23*)¹³ odnosi se na jačanje nezavisnosti, nepristrasnosti i profesionalnosti u pravosuđu, borbu protiv korupcije, kao i očuvanje i jačanje ostvarivanja temeljnih prava. U skladu s ovom podjelom standarda, učinjena je i podjela po podoblastima. Tako je *Poglavlje 23* podijeljeno na podoblasti: pravosuđe, borba protiv korupcije (prevencija i represija) i temeljna prava.

Među ključnim zakonima na osnovu Programa pristupanja, navode se, između ostalih: *Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom*, *Zakon o izmjenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku*, *Zakon o porijeklu imovine*, *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije*, *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o slobodnom pristupu informacijama*, *Zakon o zaštiti podataka o ličnosti*, *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o medijima*, *Zakon o izmjenama i dopunama zakona o nevladinim organizacijama*.

¹² **Crna Gora** je izradom *Akcionog plana za postepeno usklađivanje zakonodavstva i izgradnju neophodnih kapaciteta za implementaciju i sprovođenje evropske pravne tekovine* ispunila uslov za otvaranje ovog poglavlja, što je i potvrđeno na Međuvladinoj konferenciji koja je održana 13. decembra 2016.

¹³ *Poglavlje 23* – Pravosuđe i temeljna prava zvanično je otvoreno 18. decembra 2013. na Međuvladinoj konferenciji u Briselu. Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)**, uz podršku **Reaktor – Istraživanje u akciji (Reactor – Research in Action)** i partnera u okviru projekta *Unapređivanje rodne ravnopravnosti u procesu pridruživanja EU* koji je finansiran od strane **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Ovaj dokument je proizveden uz finansijsku podršku **Evropske Unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost **UMHCG** i ne predstavlja nužno stavove **Evropske unije** i/li **Švedske**.

Sufinansirano od strane
Evropske unije

Sufinansirano od strane
Švedske

Sweden
Sverige

ZAKLJUČCI:

Iako se u opisu stanja brojnih strateških dokumenata konstatuje da OSI, uključujući i žene i djevojčice s invaliditetom trpe različite oblike diskriminacije i nasilja nijednim dokumentom nije planiran dovoljan broj adekvatnih mjera za prevazilaženje navedenih problema i umanjeње posljedica koje oni izazivaju zbog dugogodišnjeg nerješavanja.

Kao što je i navedeno, brojne politike u različitim sektorima nisu adekvatno rodno inkluzivne, dok dodatni izazov predstavljaju sektorske politike koje se ne bave u dovoljnoj mjeri pitanjima žena s invaliditetom, a ne preduzimaju se nikakve dodatne (posebne) mjere za podsticanje njihovog uključivanja, u svim važnim društvenim procesima, uključujući i proces evropskih integracija. Ovo se posebno odnosi na novu *Strategiju o rodnoj ravnopravnosti 2021-2025*, usvojenju 2021, kao i na politike u oblasti invaliditeta, uključujući *Strategiju za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti*. Organizacije osoba s invaliditetom su ponekad uključene u tim procesima, ali formalno, bez smislenog, suštinskog i adekvatnog učešća i uzimanja u obzir njihovog mišljenja od strane kreatora politika.

Pored toga, zbog navedenog, ŽSI su nedovoljno motivisane da učestvuju u participativnim procesima pristupanja **EU** i da se aktivno zalažu za svoja prava. Štaviše, zbog sredine u kojoj žive i predrasuda u vezi s fenomenom invalidnosti, kao i fenomenom invaliditeta¹⁴, vrlo često su suočene sa diskriminacijom po osnovu invalidnosti i pola, odnosno roda i nemaju informacije o tome kako da ostvare svoja prava, ili ukrštanjem ovih osnova, odnosno ličnih svojstava što bivaju dovedeni u dodatno nepovoljan položaj što otežava mogućnost adekvatne zaštite njihovih prava. To znači da je ključni problem neadekvatna vidljivost i učešće ŽSI i nedovoljna zastupljenost njihovih pitanja i u procesu pristupanja Crne Gore **EU**. Osim toga, bez odgovarajuće medijske pokrivenosti, ova tema ostaje neadekvatno tretirana, kao i pitanja u vezi s invaliditetom, sa nedostatkom istraživačkih članaka i izvještavanja samo o određenim, kratkoročnim aktivnostima, što rezultira dodatnim nemarom javnosti u oblasti rodne ravnopravnosti i učešća ŽSI u procesima donošenja odluka.

Naime, pitanja koja se odnose na žene s invaliditetom nisu obuhvaćena politikama u oblasti rodne ravnopravnosti, a politike u oblasti invaliditeta ne sadrže rodnu perspektivu, pa su i ova pitanja isključena iz procesa evropskih integracija (EI). To znači da pitanja ŽSI nisu obuhvaćena *Akcionim planom za Poglavlje 23 i Akcionim planom za Poglavlje 19*.

Kada je u pitanju planiranje, kreiranje, implementacija i izvještavanje o ovim politikama, ne postoje razvrstani podaci po polu, rodu i invalidnosti, tako da je praćenje efekata i uticaja opštih mjera otežano.

Stavovi donosilaca odluka i kreatora politike o rodnoj perspektivi u politikama u oblasti invalidnosti i perspektivi invalidnosti u politikama rodne ravnopravnosti nisu adekvatni i postoji

¹⁴ Invalidnost se, u skladu s *Konvencijom UN o pravima osoba s invaliditetom*, tumači kao lično svojstvo, za koje se u našem jeziku koristi i termin oštećenje, dok se invaliditet odnosi na razvojni društveni koncept, odnosno na društveni fenomen.

Sufinansirano od strane
Evropske unije

Sufinansirano od strane
Švedske

negativno institucionalno nasljeđe. Posljedice ovakvog pristupa je i nedovoljna informisanost službenika/ca koji se bave EI o ljudskim pravima OSI, sa posebnim osvrtom na ŽSI.

Zbog pasivnosti države i odugovlačenja rješavanja problema, institucije sistema još uvijek nisu u stanju da pruže efikasnu i efektivnu zaštitu od diskriminacije osoba s invaliditetom, uključuju i žene s invaliditetom.

Nažalost, mediji i dalje ne prepoznaju svoju aktivnu ulogu u promociji i implementaciji politike rodne ravnopravnosti ŽSI. Osim ŽSI, i druge kategorije žena su van medijskog etra (starije žene, žene predstavnice nacionalnih manjina ili vjerskih grupa, žene s različitim seksualnom orijentacijom, žene sa sela, itd).

Posledice ovakvih procesa dovode do isključenja ŽSI iz procesa evropskih integracija. Politike koje su usvojene nisu u skladu sa principima ljudskih prava OSI, posebno s principima dostojanstva, ličnog integriteta, samostalnosti, odnosno autonomije, poštovanja jednakosti muškaraca i žena, razvijajućih kapaciteta djece i drugih principa ljudskih prava jer, osim što isključuju većinu navedenih principa, isključuju i njihovo međusobno ukrštanje i uticaj na kvalitet života OSI, svakako posebno tretirajući i prava ŽSI. Na ovaj način se u **Crnoj Gori** evropski standardi neadekvatno primjenjuju na osobe s invaliditetom, sa posebnim osvrtom na žene s invaliditetom kao višestruko diskriminisane.¹⁵

PREPORUKE:

Kada je riječ o preporukama koje se odnose na oblast usvajanja javnih politika neophodno je, prije svega, usvojiti novo, unaprijeđeno i izmijenjeno zakonodavstvo u oblastima ljudskih prava i zaštite od diskriminacije, pristupa pravdi i jednakog priznanja lica pred zakonom, zatim u oblasti nasilja, rada i zapošljavanja, samostalnog života i uključenosti u zajednici, obrazovanja, ali i u svim drugim oblastima, imajući u vidu da *Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom* razrađuje prava OSI u svim sferama života, odnosno, obaveze države u odnosu na konkretna prava OSI. Tako je potrebno usvojiti novi *Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom*, novi *Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom*, i izmijeniti i dopuniti važeći *Zakon o zabrani diskriminacije*, zatim *Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti*, a u odnosu na navedenu temu prvenstveno mislimo na oblast usluga za žene s iskustvom nasilja, koji trenutno i jeste u proceduri. Takođe, potrebno je izmijeniti i dopuniti *Zakon o rodnoj ravnopravnosti*, *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici*, kao i *Krivični zakon*.

Neophodno je unaprijediti primjenu normativnog okvira za sprovođenje politika rodne ravnopravnosti u praksi, a samim tim, i doprinijeti uspostavljanju jednakih rodni uloga u procesima kreiranja politika i donošenja odluka.

Osim *Strategije za deinstitucionalizaciju*, neophodno je unaprijediti *Program za postizanje rodne ravnopravnosti*, posebno u segmentu koji direktnije i adekvatnije mora uključiti pitanja žena s invaliditetom.

Iako je postojala *Strategija zaštite od nasilja u porodici 2016-2020*, novi dokument nakon

¹⁵ **Marina Vujačić**, aktivistkinja za ljudska prava.

Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)**, uz podršku **Reaktor – Istraživanje u akciji (Reactor – Research in Action)** i partnera u okviru projekta *Unapređivanje rodne ravnopravnosti u procesu pridruživanja EU* koji je finansiran od strane **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Ovaj dokument je proizveden uz finansijsku podršku **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost **UMHCG** i ne predstavlja nužno stavove **Evropske unije** i/li **Švedske**.

Sufinansirano od strane
Evropske unije

Sufinansirano od strane
Švedske

Sweden
Sverige

isteka ove **Strategije nije usvojen**, a navedeno je bilo neophodno uraditi, posebno imajući u vidu rad broja slučajeva nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja, kao i porast broja femicida. Dodatno, ovim dokumentom je trebalo definisati mjere koje se odnose na podizanje kapaciteta institucija koje se bave rodnom ravnopravnošću, zaštitom od nasilja, kao i pravima OSI, a neophodno je bilo i planirati treninge i obuke za pružaoce usluga u oblasti zaštite od nasilja, kao i obuke za one koji pripremaju i kreiraju politike i one koji rade na njihovom sprovođenju.

Dodatni naponi su potrebni posebno kada je u pitanju pristup pravdi, odnosno ostvarivanje prava u upravnim i sudskim postupcima, posebno za ŽSI. Postoji potreba za dodatnim unaprjeđenjem međusektorske saradnje kako bi se obezbijedila bolja zaštita od svih oblika diskriminacije, bolji pristup pravdi, puno uživanje procesnih prava, i besplatna pravna pomoć za žrtve kršenja ljudskih prava i zločina, posebno za djecu, žene, pripadnike manjina i osobe s invaliditetom.

Kada je riječ o institucionalnom aspektu, neophodno je donijeti **Odluku** o formiranju **Savjeta za prava osoba s invaliditetom**, i izmjenama i dopunama, ili usvajanjem novog **Pravilnika o opisu i unutrašnjoj sistematizaciji radnih mjesta Ministarstva ljudskih i manjinskih prava** ponovo formirati **Direktorat za zaštitu od diskriminacije osoba s invaliditetom**.¹⁶

¹⁶ **Marina Vujačić**, aktivistkinja za ljudska prava.

Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)**, uz podršku **Reaktor – Istraživanje u akciji (Reactor – Research in Action)** i partnera u okviru projekta *Unapređivanje rodne ravnopravnosti u procesu pridruživanja EU* koji je finansiran od strane **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Ovaj dokument je proizveden uz finansijsku podršku **Evropske Unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost **UMHCG** i ne predstavlja nužno stavove **Evropske unije** i/li **Švedske**.

Sufinansirano od strane
Evropske unije

Sufinansirano od strane
Švedske

Sweden
Sverige

Literatura:

- Đurović G: *Evropska unija i Crna Gora: Proces pristupanja*, **EU Info centar**, Podgorica 2017;
- Kuzmanov L, Marković J: *Položaj osetljivih grupa u Procesu pristupanja Republike Srbije EU*, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva **Vlade Republike Srbije**, decembar 2021;
- *I prilog Izveštaju Evropske komisije o Crnoj Gori 2023. koji se odnosi na period od 6. VI 2022. do 31. III 2023*, **Ministarstvo evropskih poslova**, april 2023;
- *II prilog Izveštaju Evropske komisije o Crnoj Gori 2023. koji se odnosi na period od 1. IV 2023. do 15. VI 2023*, **Ministarstvo evropskih poslova**, jun 2023;
- *Program pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji 2021 – 2023*, Podgorica, mart 2021,
- *EU Annual Report on Human Rights and Democracy in the world 2022 country updates*.

Projekat *Jednakost – različite i vidljive (Equality – diverse and visible)* sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)**, uz podršku **Reaktor – Istraživanje u akciji (Reactor – Research in Action)** i partnera u okviru projekta *Unapređivanje rodne ravnopravnosti u procesu pridruživanja EU* koji je finansiran od strane **Evropske unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Ovaj dokument je proizveden uz finansijsku podršku **Evropske Unije** i kofinansiran od strane **Švedske**. Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost **UMHCG** i ne predstavlja nužno stavove **Evropske unije** i/li **Švedske**.